

О.В. ПОПАДИНЕЦЬ, к.е.н., доц. НТУ «ХПІ», Харків
С. ТРЕТЯКОВ, студ. НТУ «ХПІ», Харків
Л. ДЕМБЕЛЕ, студ. НТУ «ХПІ», Харків

ПОДАТОК ТОБІНА ЯК ЧИННИК СКОРОЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ВАЛЮТНИХ РИНКАХ

У статті розглянуто можливості застосування податку Тобіна для скорочення суспільних трансакційних витрат на валютних ринках на рівні світової економіки

The article considers the possibilities of Tobin tax to reduce public expenditure transaction costs in the currency markets at the global economy

Ключові слова: трансакційні втрати, суспільні трансакційні видатки, податок Тобіна, валютні спекуляції

Вступ. Початок світової фінансової кризи зробив знову актуальною ідею щодо впровадження податку Тобіна, який має на меті скорочення валютних спекулятивних угод та зменшення шкоди, яку відчуває національна економічна система та її окремі економічні агенти. З позиції неокласичної теорії впровадження такого роду податку є намаганням скоротити суспільні трансакційні втрати фінансового ринку шляхом збільшення приватних трансакційних видатків його окремих учасників.

Послідовники неоінституціоналізму стверджують, що будь-яке інституційне утворення виникає при неспроможності ринку розв'язати проблему, або коли це відбувається неефективно, з завищеними трансакційними витратами (ТВ). Подібні випадки відомі як «провали ринку», а новостворені інститути мають певним чином компенсувати означені вади ринкового механізму. Власне, ці «провали» розглядаються як витрати експлуатації економічної системи, тобто трансакційні витрати, які в дійсності є тією ціною, що сплачує економічна система та її окремі учасники за недосконалість своїх ринків [1]. Причини і наслідки глобальної кризи 2008 – 2010 рр. було ретельно досліджено як в закордонній, так і в вітчизняній літературі. Серед найбільш ґрунтовних праць можна виділити статті і огляди О. Бланшара, Ф. Мішкіна, В. Рейнхарта. Вплив подій кризи на господарську систему України розглянуто Буковинським С., Унковською Т., Яременко О., а також Шинкарук Л., Шелудько Н. та ін. авторами. Втім, ряд питань залишається недослідженим, у тому числі, які інституційні механізми здатні забезпечити стабільність фінансової системи та не виникнення нової кризи.

Актуальність теми зумовлена тим, що ТВ відіграють фундаментальну роль у формуванні інститутів, а аналіз співвідношення різних видів цих витрат можуть бути широко використаний при дослідженні дії економічних, правових і соціальних інститутів в як в Україні, так і на рівні світової економіки. Вивчення структури цих витрат та їх динаміки дозволяє визначити, наскільки те або інше інституціональне утворення виконує своє призначення – сприяє мінімізації невизначеності та ризиків економічних агентів і створює процедури, що скорочують ТВ як окремих економічних агентів, так і всього суспільства.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз можливості запровадження податку Тобіна як інструменту регулювання співвідношення приватних і суспільних трансакційних витрат в механізмі кризи і обґрунтування можливих шляхів запобігання руйнівним наслідкам незбалансованої взаємодії ринкових і суспільних сил.

Методологія. Загальновідомо, що відмінність в рівні ТВ для різних економічних систем залежить від форми власності, інституціонального устрою, у зв'язку із чим важливим є розподіл трансакційних витрат на суспільні і приватні в залежності від їх носіїв, тобто суб'єктів економіки, що їх оплачують. Тягар суспільних ТВ розділений на все суспільство і їх оплачує держава в цілому [2]. На загальноекономічному рівні, це, насамперед, витрати з розробки господарського законодавства, утримання органів державного керування, податкової, митної служби, судової та виконавчої системи, системи охорона правопорядку, законодавчий захист прав власності та ін. Приватні ТВ виникають у окремих господарюючих суб'єктів і є витратами фірм і домогосподарств [2]. При будь-якій трансакції неминуче виникнення обох різновидів трансакційних витрат, які тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного. Ці види витрат можуть бути як явними і вимірюваними в грошовому еквіваленті, так і неявними, тобто невимірюваними. Розглядаючи структуру суспільних та приватних ТВ фінансового сектору, можна відзначити, що вони складаються з двох підвидів: втрат і видатків [5]. Перші мають невиробничий і досить слабкорегульований характер; другі – навпаки, повністю регульовані, здійснюються свідомо і спрямовані на скорочення рівня перших шляхом зниження ступеня невизначеності потенційної трансакції і підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Ці положення є характерними як для суспільних, так і для приватних видатків. До суспільних трансакційних витрат фінансових ринків можна віднести всі втрати ресурсів, пов'язані з недостатньою надійністю фінансової системи, а також з наслідками недовіри з боку економічних агентів, які означене викликає. Щодо ринків валют – втратами є всі втрачені ресурси та неотримані вигоди, що відбулись через

нестабільність курсів національних валют, втрати через штучні та спекулятивні валютні махінації. Суспільними видатками є всі витрати функціонування економічної системи у сфері фінансового посередництва: це розробка і дотримання відповідного законодавства, контролюючих і регулюючих органів, витрати на судове забезпечення та ін. Також до трансакційних видатків фінансового сектору можна віднести витрати, пов'язані зі створенням і функціонуванням інститутів, які так чи інакше полегшують та регулюють взаємодію економічних суб'єктів. Мова, зокрема, йде про численні установи, фінансових посередників, які сприяють взаємодії економічних суб'єктів в межах фінансових ринків, створення та впровадження відповідного законодавства та механізми, що примушують його дотримуватись.

Очевидно, що співвідношення приватних та суспільних ТВ має першочергове значення для визначення ефективності функціонування економічної системи. Звичайно, що чим вищим є рівень розвитку економіки, тим нижчою є частка трансакційних витрат окремих економічних суб'єктів і, відповідно, вагомішою – частка витрат суспільства [6]. Але можливо і навпаки: для скорочення суспільних трансакційних витрат суспільства необхідно створити механізми, що збільшать приватні трансакційні витрати та скоротять кількість відповідних угод. Мова йде про фінансові (насамперед, валютні, ринки). Зависокі ТВ валютних угод підбивають стимули для подальшого їх здійснення та катастрофічно зменшують їх кількість і збільшують вартість, гальмуючи економічним розвиток суспільства. Сучасне глобалізоване суспільство створило клас індивідів, що навчилися заробляти гроші через світову мережу Інтернет, при цьому не створюючи матеріальних цінностей. Вони освічені та добре обізнані в сучасних фінансових технологіях і віртуальному просторі, та ці знання використовують для нагромадження коштів шляхом валютних спекуляцій на віртуальних ринках. Численні банки заробляють щодня через обмін валютних коштів на мільярди національних грошових одиниць. При цьому їх приватні трансакційні виграші супроводжуються величезними трансакційними втратами інших економічних суб'єктів. Сукупність цих втрат складає суспільні трансакційні втрати від валютних спекуляцій. Вони стають можливі через відсутність механізму, що обмежує подібні угоди. Звичайно, створення такого механізму, його ефективне функціонування супроводжуватиметься приватними ТВ, які мають скоротити рівень суспільних трансакційних втрат.

Розподіл трансакційних витрат на приватні і суспільні дозволяє також виявити додатковий стимул до вдосконалювання господарських зв'язків у ринковій економіці. Саме частки приватних ТВ найбільшою мірою є явними, оскільки є реальними відрахуваннями ресурсів, і впливають на фінансові

результати фірм, на добробут домогосподарств. Це є стимулом для вдосконалювання організаційної структури інститутів економіки взагалі, і фінансового ринку у цілому, і викликає радикальну перебудову ринкової інфраструктури, появу нових та модернізацію старих організацій і інститутів.

Саме подібну мету має на увазі дискусійний глобальний податок на фінансові угоди, який на думку численних експертів, скоротить спекуляції на коливанні валютних курсів, які дозволяють окремим учасникам отримувати величезні трансакційні вигоди та призводять до колосальних у грошовому вимірі втрат як на рівні окремих країн (особливо тих, що розвиваються), так і всього світового суспільства. Саме на обмеження валютних спекуляцій і спрямований запропонований нобелівським лауреатом Дж.Тобіном податок. Передумовою були нестабільності на світових валютних ринках викликані припиненням дії Бреттон-Вудської системи та відносна втрата країнами автономності макроекономічної політики (так звана трілема макроекономічної політики відкритої економіки). На початку 70-х років ХХ ст. Тобін запропонував встановлення податку на короткочасні операції з іноземними валютами, що в багатьох випадках мають спекулятивний характер.

Пропозиція Тобіна не отримала достатньої уваги в наукових і політичних колах, але на початку 1990х після бурхливої кризи Європейського монетарного союзу, і фінансових потрясінь в інших країнах і регіонах інтерес до глобального податку відновився. Згідно його теорії, якщо запровадити податок на операції з іноземними валютами лише на рівні 0,1 – 0,25%, це дозволить різко обмежити саме валютно-спекулятивні угоди. Сьогодні, через фінансову кризу прихильників податку Тобіна стає все більше: окрім представників країн, що розвиваються (У.Чавес, Л. да Сільва, антиглобалісти), це Н.Саркозі, Г.Браун та ін. Вони впевнені, що саме цей механізм допоможе скоротити ризиковані фінансові спекуляції. На думку самого Тобіна, податок мав би приносити до 150 млрд. дол, які слід розділити між МВФ та національними банками країн.

Результати дослідження. У сучасних умовах обсяги фінансових ринків перевищують обсяги реальних у багато разів, що спричиняє кризові явища. Так, серед причин сучасної фінансово-економічної кризи можна виділити найголовнішу – відрив фінансового сектора від реального. Тому думка щодо необхідності зближення та відповідності розвитку одне одному фінансового та реального секторів не викликає практично жодних заперечень. Будь-яка країна зацікавлена в тому, щоб різких коливань курсу не було, а учасники фінансового ринку і реальні виробники могли планувати свою діяльність на досить тривалий строк і не очікувати систематичних потрясінь від фінансових спекуляцій на ринках валют [7]. Це дозволить оптимізувати ТВ моніторингу

фінансового та реального сектору, скоротить рівень невизначеності та оптимізує структуру трансакцій. На думку експертів, необхідно створити таку систему оподаткування, яка б стимулювала інвесторів вкладати «довгі гроші», необхідні для модернізаційних проектів. Як свідчить досвід Росії, приток іноземних капіталів не приносить країні нічого, окрім спекуляцій. Справа в тім, що більша частина цих коштів – спекулятивні (швидкі) гроші. Оскільки таких коштів у світі багато порівняно з місткістю внутрішнього ринку будь-якої країни, то надходження навіть відносно незначних коштів спочатку піднімає національний ринок, а потім його остаточно зруйнує. Це і відбулось в Росії у 1996-1998 рр.: котирування акцій зросло майже у 10 разів, а потім впало у 20.

Саме дворівневий податок Тобіна здатен врегулювати стихійність «швидких» грошей. Його сутність в тому, що з суми кожної конверсійної трансакції (готівкової чи безготівкової) учасник має сплатити 0,1%. Це в десятки разів зменшить кількість та обсяги подібних угод, що дозволить врегулювати стихійність обмінних валютних угод. Ці заходи мають великий потенціал – зупинити хаотичний рух величезних коштів та залишити на фінансовому ринку тільки стратегічних учасників. Втім, слід також врегулювати і надходження капіталу не тільки з боку банків, але і боку інших компаній, оскільки інакше може виникнути серйозний перекид, нетранспарентність бізнес-середовища [8]. Для того, що нейтралізувати вплив податкових офшорів, цей податок слід вилучати у всіх країнах, де валютні угоди є важливою частиною фінансового ринку. Вилучати його має уряд кожної країни та використовувати отримані кошти на проекти Всесвітнього банку або на внутрішні цілі. На думку самого Дж.Тобіна, організацією, яка має збирати податок, є МВФ. Хоча питання щодо інституційного середовища реалізації податку Тобіна залишається дискусійним та неоднозначним, як і питання механізму практичної його реалізації.

Втім, неможна не погодитись, що такий податок окрім вказаних переваг має і численні недоліки, наприклад, він здатен ускладнювати рух ліквідності, оскільки має сплачуватись як зі стабілізуючих трансакцій, так і з дестабілізуючих угод, що здійснюють спекулянти. Також занижений рівень податку не зможе визвати скорочення ризикованих фінансових спекуляцій, а зависокий, – негативно впливатиме на прибутковість не спекулятивних трансакцій і може спричинити уповільнення зростання світової торгівлі і виробництва. По-третє, в умовах глобального, децентралізованого ринку адміністрування податку є надзвичайно складним процесом з технічної точки зору і потребує досягнення міжнародного консенсусу щодо необхідності його впровадження. Останнє зауваження, є дуже суттєвим. Адже, проблема фрірайдера точно зображує становище справ у сфері міжнародних

домовленостей що до податку. Втім, у будь-якому разі, сильніше його вплив відчуватимуть економічні агенти, що здійснюють трансакції частіше, тобто трансакційні приватні витрати спекулянтів будуть більші за їх трансакційних вигащ. Це, відповідно, зробить такі угоди неефективними. Реальні інвестори теж нестимуть приватні трансакційні витрати, однак їх загальний суспільний рівень має зменшитись. Попри те, сьогодні нагальність потреби в модернізації інституційної архітектоники світового фінансового ринку не викликає заперечень у політиків, ділових кіл і світової спільноти. За умов кризи завеликі ТВ фінансового сектору формують попит суспільства на дієві та ефективні інститути, а суспільні витрати – на створенні і функціонування інститутів, які дозволять скоротити їх. На наш погляд, податок Тобіну мав би відігравати роль нового стабілізуючого інституту. Створення такого механізму, його ефективне функціонування супроводжуватиметься приватними ТВ, які мають скоротити рівень суспільних ТВ. Важливо підкреслити, що має відбутися є переоцінка основного призначення цього податку. Ми вважаємо, що він має бути розглянутий не як засіб скорочення обсягу короткочасних угод і запобігання спекуляціям, а як шлях акумулювання коштів, що можуть бути використані на протидію кризам і відновленню стабільності.

Висновок. Актуальним завданням суспільства в післякризовий період стає створення умов для керованої економії на трансакційних витратах фінансових ринків. Інституційним забезпеченням цього процесу має стати податок Тобіну, який має скоротити загальний рівень суспільних трансакційних витрат за рахунок додаткових приватних трансакційних витрат. В цілому це дозволить оптимізувати структуру трансакцій ТВ фінансового та реального сектору, сприятиме вдосконаленню інституційної структури світового фінансового ринку і призведе до підвищення загального рівня його стабільності.

Відповідно, завданням глобального суспільства стає створення умов для керованої економії на трансакційних витратах фінансових ринків, формування інституційного забезпечення впровадження податку Тобіна, який має за рахунок додаткових приватних трансакційних витрат скоротити загальні суспільні трансакційні витрати від валютних спекуляцій. Має бути розроблений комплекс заходів щодо врегулювання співвідношення цих витрат, механізм дворівневого оподаткування валютних трансакцій, визначені інституції, які мають забезпечувати його сплату. Скорочення рівня трансакційних витрат фінансових ринків, їх врівноваження можна одночасно визначити і як причину, і як наслідок вдосконалення інституційної структури світового суспільства.

Список літератури: 1. *Пещанская И.В.* Рынок как коммуникативная система и его развитие в информационном обществе. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissertwork.narod.ru/index.html> 2. *Вольчик В.В.* Курс лекций по институциональной экономике Ростов –н/Д: Изд-во Рост. Ун-та, 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ie.boom.ru/Lecture3.htm> 3. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория. /Под общ. ред. проф. А. Аузана. – М.: ИНФРА – М, 2005.- 416с. 4. *Архиереев С.И. Попадинец Е.В.* Трансакционные и трансформационные издержки кредитования: виды и взаимосвязь // Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т.18.-Суми: УАБС НБУ, 2006. – С.32-37. 5. Теория институтов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hse.ru/rector_net/lectures/lect_3-4.htm 6. *Дмитриева А.* Налог Тобина: способ борьбы с финансовыми спекуляциями [Электронный ресурс]. – Режим доступа: rus.ruvr.ru/2009/12/14/3029645.html 7. Налог Тобина на «горячие» деньги – за кого голосует Россия? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.audit-it.ru/news/account/196816.html> 8. *Дж.Тобин.* Это не мой налог [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/34730>

Подано до редакції 08.02.2011